

ВЕРЕСНЕВІ ДНІ У ГАЛИЧІ В 1939 РОЦІ — ЗАБУТІ ЕПІЗОДИ. ПОЧАТОК ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ І ОКУПАЦІЯ МІСТА ЧЕРВОНОЮ АРМІЄЮ

23 серпня 1939 року було підписано угоду про ненапад між Німеччиною та СРСР (пакт Молотова — Ріббентропа). До угоди додавався таємний протокол. Згідно з ним визначались радянські та німецькі «сфери впливу» в Північній та Східній Європі. 1 вересня 1939 року почалася Друга світова війна — Третій Рейх та Словацька республіка розпочали військову операцію проти Польської Республіки, а 17 вересня у конфлікт втрутився Радянський Союз. Червона армія перейшла кордон Польської Республіки і розпочала бойові дії проти польської армії.

На локальному рівні ці події суттєво вплинули і змінили життя багатьох населених пунктів, зокрема Галича. До останнього часу цей період історії міста практично не висвітлювався, питання розглядалося тільки крізь призму нового етапу міського життя, пов'язаного з «визволенням Радянським Союзом споконвічних українських земель» або «возз'єднанням Західної України з Українською РСР».

Ключові слова: Галич, Дністер, Друга світова війна, евакуація, оборона переправ, сапери, Військо Польське, Червона армія

Галич у 1939 р.

З кінця травня 1919 р. і до вересня 1939 р. Галич був у складі Польської республіки. Місто належало до Станиславівського повіту Станиславівського воєводства. Територія міста становила 24,90 км². Чисельність населення — 4700 осіб, в тому числі 2300 українців (49%), 1060 євреїв (23%), 300 поляків (6%), 140 караїмів (3%).

У місті були залізнична станція, річковий порт, електростанція, школа. Діяли цегельний завод, склад дерева, склад сільськогосподарських продуктів, завод бетонних виробів, тартаки, водяний млин, кілька пекарень, районна молочарня, каменоломні, олійня та інші промислові заклади¹.

Транспортували дерево Дністром, провадили торгівлю худобою. Серед основних промислів – бляхарство, боднарство, столярство, теслярство, гончарство, кошикарство, кушнірство, кравецтво, виготовлення будівельних матеріалів. Загалом приватним підприємством займалося близько 200 осіб. Місто поступово розвивалося, стало одним із центрів водного туризму.

Перший день війни, 1 вересня 1939 р.

1 вересня 1939 р. почалася Друга світова війна (1939–1945 рр.). Галич, як місто розташоване на південному сході Польської республіки, не перебувало в перші дні війни в епіцентрі бойових дій і не зазнавало бомбардувань німецької авіації. Постійного військового гарнізону у місті не було, тут тільки щорічно перебували на навчаннях відділи саперів та проходили маневри кавалерії. Попри це початок війни поступово змінював усталений спосіб життя і функціонування міста, вплинув на становище його мешканців.

Звичайно, кожна етнічна група мешканців сприйняла початок війни по-своєму. Поляки вболівали за майбутнє своєї держави, натомість українці відчували, що усталений спосіб життя змінюється і не особливо поєднували своє життя з долею польської держави (хоча у Війську Польському відбували військову службу ряд галичан-українців, які зі зброєю в руках брали участь у боях з Німеччиною). Безперечно, що всі жителі міста бажали зберегти своє життя і майно – у пам'яті багатьох з них були спогади про військові лихоліття на терені міста під час Першої світової війни (1914–1918 рр.), українсько-польської (1918–1919 рр.) та радянсько-польської воєн (1920 р.).

Член Організації українських націоналістів (далі – ОУН), в'язень польських, а згодом німецьких та радянських режимів Іван

¹ Капраль М., Чемеринський А. Галич у ХІХ – на початку ХХІ ст.: історико-урбаністичний розвиток // Атлас українських історичних міст. Львів: НАН України, 2018. Т. 2 : Галич. С. 39.

Дрогомирецький (1911 — після 1996) у своїх спогадах згадує про перший день війни у Галичі: «Війна. 1 вересня 1939 року я був у Галичі. Коло полудня я вийшов на вулицю і помітив якийсь дивний рух. Люди збиралися групами і щось із захопленням розповідали. Я побачив знайомого і питаю: “Що таке?” Він із здивуванням до мене: “Та що ти, ти ще не знаєш? Та ж почалася війна — Варшава, Краків та інші великі міста збомбардовані в перші години”. — “Що ж нам робити, напевно, нас будуть арештовувати?”. “Я думаю, що ні, — каже Янович, — наші парламентарне коло заявили по стороні Польщі. ОУН зайняла вичікуюче становище”. Так ми з Яновичем поговорили і розійшлися»².

Підготовка польською армією захисту переправ на Дністрі. Галич як один із мостових плацдармів (15–18 вересня 1939 р.)

Під час Польської кампанії захист південних кордонів країни повинна була здійснювати армія «*Карпати*». До евакуації польського уряду та військових формувань на територію Румунії польські військовики, ведучи бої тільки з німецьким агресором, планували забезпечити оборону переправ на р. Дністер, (місцевості Галич, Єзупіль, Нижнів та Устечко), як важливій стратегічній лінії. Це завдання покладалося на військову групу «*Дністер*». Її командиром був генерал бригади Максиміліан Мілан-Камський; заступником — полковник дипломований Роман Гвелесіані; шефом штабу — майор Стефан Міхно³.

Раніше Штаб Начального Командування розробив дві концепції оборони означеної території, які змінювалися в силу оперативної ситуації. Згідно з першою концепцією, обговореною 13 вересня у Володимирі на Волині, вважалося за необхідне: «...Опиралися правим крилом на Дністер, на румунський кордон, в районі м. Городниця — р. Дністер через Нижнів, Галич і Жидачів, звідки перехід на р. Стрий до м. Синьовидне — тут опиратися лівим крилом на Карпати». За другою концепцією (так званого зменшеного плацдарму), прийнятою 14 вересня у Млинові, було внесено зміни: «...скорочення лівого крила: р. Дністер

² Дрогомирецький І. Взяєм під трьома режимами. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. С. 16.

³ Dalecki R. Armia Karpaty w wojnie 1939 roku. Rzeszów : Wyd-wo Libra, 2009. S. 353.

до м. Галич без змін, західна частина Чорного лісу – м. Перегінське – опиратися лівим крилом на Горгани»⁴.

Підставою для нової концепції були кращі умови для оборони, зумовлені береговим ландшафтом річки Дністер. Важливим для польських збройних сил був і стратегічний міст у Галичі – як засіб для швидкої переправи військ. Подібно, як у період Першої світової війни, місто могло опинитися на бойовій лінії, враховуючи наявність залізничного вузла і місця річкової переправи, за які вели бої ворогуючі сторони.

Квартермістр полковник Людвік Рудка отримав наказ для згуртування відділів, забезпечення амуніції з районів на північному березі Дністра DOK IV (*Dowództwo Okregu Korpusu*); до всіх військових гарнізонів, які розміщувалися на північному березі Дністра, належало надіслати наказ (телефоном або офіцером), щоб невідкладно вислати всі відділи, забезпечення, амуніцію на переправи на Дністрі між Галичем і Устечком.

15 вересня до Галича з Перемишля прибув Запасний осередок саперів (*Ośrodek Zapasowy Saperów*) під командуванням підполковника Тадеуша Біштуги. Загальна кількість військовиків становила 1700 осіб, озброєних 200 карабінами⁵.

З них утворили два відділи: 120 озброєних військовиків залишили на переправі в Галичі, а 80 відправлено для оборони переправи до Єзуполя. Осередок мав значні запаси вибухових речовин⁶.

16 вересня о 05:00 згідно з наказом заступника командира армії «Карпати» генерала Густава Пашкевича командир групи «Дністер» генерал Максиміліан Мілан-Камський зранку вирушив на об'їзд свого відтинку. Спершу поїхав до Галича. У своєму звіті він писав: «В Галичі застав осередок саперів близько 1700 осіб, в тому тільки 200 карабінів, плюс значну кількість вибухових матеріалів.

⁴ Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. Archiwum. Dokumenty. B.I. Relacje z Kampanii 1939 roku. Teczka B.I.3a. Relacje z 1939. I zca szefa Sztabu NW płk dypl. J. Jaklicz.

⁵ Druga wojna światowa. Wrzesień 1939. Jednostki i formacje [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.dws.org.pl/viewtopic.php?f=79&t=129562&start=50>

⁶ Szubański R. Siedemnasty wrzesnia 1939. Warszawa : Ministerstwo Obrony Narodowej, 1990. S. 158.

Наказав:

- 1) негайне вислання дружин саперів на мінування мостів у Галичі, Єзуполі, Нижневі та Устечку;
- 2) формування дивізійного батальйону саперів;
- 3) організацію оборони переправ у Галичі і Єзуполі. Командування відтинку Галич — Єзупіль довірив заступнику командирю осередка полк. Дамрошу;
- 4) визначення постійного чергування на пошті в Галичі та Єзуполі для сполучення зі Станиславовом....

...Розпрацював впродовж дня 16.09 оборону, приймаючи передбачуване охоплення на переправі по батальйону, а по 3—4 відділи з саперами плюс 10 гармат на кожному з трьох відтинків: перший Галич — Єзупіль, другий Маріямпіль — Нижнів, третій Незвисько — Устечко»⁷.

Тільки о 18:00 16 вересня штаб армії видав оперативний наказ, згідно з яким група генерала Камського мала організувати оборону переправ на Дністрі — на ділянці від Войнилова до Устечка у наступних пунктах: Галичі, Єзуполі, Нижневі, а далі, в міру прибуття військ — в Сівці Войнилівській, Побережжі, Незвиську та Устечку. Місцем штабу генерала М. Мілана-Камського був Станиславів.

Безпосередню відповідальність за будівництво фортифікаційних споруд переправи на р. Дністер у Галичі ніс командир 3-ї компанії Запасного осередку саперів № 4 підполковник Вацлав Дамрош. 15—17 вересня 1939 р. в Галичі і Єзуполі під командуванням В. Дамроша із залученням цивільних робітників було зведено барикади та протитанкові рови, створено лісові завали, заміновано поля і зайнято вогневі позиції. Було заміновано 2 мости. Розпочато закладення на передпіллі засіків з колючого дроту. Таким чином, плацдарм поступово укріплювали⁸.

Проте оперативна ситуація вчергове несподівано змінилася — 17 вересня 1939 р. Червона армія перейшла радянсько-польський державний кордон. Нові обставини цілком змінювали ситуацію, оскільки досі збройні сили Польщі вели бої з німецьким вермахтом і не очікували боротьби з двома окупантами.

⁷ Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. Archiwum. Dokumenty B.I. Relacje z Kampanii 1939 roku. Teczka B.I.3a. Relacje z 1939. I zca szefa Sztabu NW — płk dypl. J. Jaklicz.

⁸ Włodarkiewicz W. Przedmoście Rumuńskie 1939. Warszawa : Bellona, 2001. S. 80.

Повідомлення про вторгнення Червоної армії на територію Польщі було несподіваним і тривожним не тільки для польського населення, а й для патріотично налаштованих українців. Галич поступово заповнювався відступаючими польськими військовими частинами та населенням, що евакуювалося з центральних польських воєводств.

Єжи Мишковський з м. Босько (тепер Сяноцький повіт Підкарпатського воєводства) згадував: «[...] Несподівано, як грім з неба, прийшла з ефіру новина, що радянська армія перейшла кордони Польщі і швидко посувається на захід. Мама казала запрягати і сказала, що не залишиться в маєтку ані хвили, бо добре знає, як більшовики поступають із землевласниками.

Інші тлумачили мамі, що то вже не більшовики, що є окультуреними і т. д. Мама однак вперлася і під вечір 17 вересня 1939 року дві наші фірманки доїхали до Галича...»⁹.

Уродженка Галича Софія Гвоздьовська-Шафранська, яка навчалася на медсестринських курсах, 23 червня 1941 р. була мобілізована до Червоної армії. З 1943 р. служила у Війську Польському, дійшла до Берліна. Була поранена, нагороджена рядом польських та радянських відзнак. Після демобілізації працювала на різних посадах в органах польської безпеки. У спогадах Гвоздьовської-Шафранської зафіксовано вересневі епізоди відступу польського війська з Галича, організацію військового госпіталю:

«...Польські війська по шосе Львів – Заліщики відходили до румунського кордону. Йшла піхота,

*Софія Гвоздьовська-Шафранська.
Уродженка Галича, учасниця
вересневої кампанії 1939 р.,
військовослужбовиця
Війська Польського,
авторка спогадів про Галич*

⁹ Ziemia Beska [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://ziemiabeska.info/?page_id=262

йшла кавалерія. Земля гуділа під колесами гармат. На дорозі перемішалися військові обози, також лімузини і хлопські драбинясті вози. Все відступало перед гітлерівським наступом на південь. Тим часом дні були взагалі безхмарні, в повітрі носилося чудове бабине літо. Погода вимріяна для авіації. І вона літала. Щоправда, тільки з чорними хрестами на фюзеляжах та крилах. Низько, майже над дахами будинків нашого містечка літали літаки гітлерівського люфтваффе. З неба бив жар вересневого сонця і летіли бомби. Розпорошувалися військові колони, утікала кіннота, візники кидали обози, шофери — лімузини. Порожніли вулиці Галича. Я з колежанкою втекла до саду, де знаходилася мурована пивниця. Там, закривши вуха, очікувала найгіршого. А коли заспокоювалося, виходили з сховища. Бачили людську трагедію. Було багато вбитих. Пораненим подавали воду. В той період вигляд крові і ран спонукав мене до нудоти. Не знала, що незабаром освоюся з тими образами.

Того дня була також дуже гарна погода. І великий рух на шосе. Переважали, одначе, обози з пораненими. Змучені коні тягнули вози, завантажені перебинтованими воїнами. В деяких свіжа кров плямила біле полотно. Кілька возів затрималось неподалік нас під розлогим деревом. З зацікавленням і співчуттям спостерігала їх з колежанкою.

— Повинні сильно мучитись! — шептала Йозька. Хотіла щось сказати, але не могла видобути голосу. Дуже сильно все те переживала.

Офіцер, який стояв поруч воза, помахав нам рукою. Підбігли зацікавлені. Пізніше поручник, як виявилось, лікар, сказав:

— Дівчата, допоможіть... Маю тут пораненого, але вже бракує матеріалів.

Поручник показав на одного з вояків, молодого хлопця. На вигляд отримав постріл в передрам'я, бо сильно кривавило. Тимчасовий бинт був червоним.

— Треба до лікарні! — офіцер безрадно розклав руки.

Лікарні в Галичі не було. Показала на близьку муровану високу кам'яницю. Була це охоронка, дім сестер-черниць.

— Там, мабуть, заопікуються пораненими, — сказала.

— Залишу тут всіх. Мушу повертатися по інших, — сказав офіцер.

Допомогли з Йозькою перенести тяжко поранених. З допомогою прийшли сестри-монахині. Інші поранені йшли власними зусиллями.

Впродовж кількох наступних годин триповерховий будинок став госпіталем. Залишилася в ньому з колежанкою. Поручник та сестри-монахині дали нам завдання. Прали бандажі, одяг воїнів, подавали пораненим воду і харчування. Додому заходила на короткий відпочинок. В снах чула зойки поранених, прохання води. Зривалася з ліжка і бігла до госпіталю.

Перед обідом 17 вересня (в датуванні помилка, повинно бути 19 вересня — А. Ч.) до містечка увійшли війська Червоної армії. До нашого тимчасового госпіталю увійшли кілька офіцерів. Зацікавилися пораненими, опікою. Незабаром завезено ліки, бинти та їжу. Увечері привезено ліжка. Умови для поранених значно покращилися. В госпіталі залишилося кілька радянських медсестер. Спостерігаючи роботу тих висококваліфікованих санітарок, була в розпачі. Зрозуміла, що нічого не вмію і цілком не орієнтуюся в медичних справах. Одначе це тривало недовго.

На другий день радянський лікар запитав мене, чи хочу й надалі залишитися при поранених та хворих. Відповіла ствердно.

— Потрібно відчувати! З тебе буде добра медсестра, — почувала.

Так почалася моя праця і служба військового санітара. Опікувалася пораненими і ходила на навчання.

На зміну — вісім годин занять в госпіталі, наступного дня стільки ж годин на навчанні. Це було прискорене навчання з дворічного сестринського курсу. Моє навчання продовжувалося. Була задоволена. Цікавила мене наука поважної професії. Любила свою працю [...]»¹⁰.

Станом на кінець дня 17 вересня підрозділами підполковника В. Дамроша було викопано 800 м танкових ровів і знищено два пороми на річці. Таким чином, за 15—17 вересня фортифікаційні роботи було вже практично виконано, а на окремих ділянках вони перебували на стадії завершення.

Увечері 17 вересня відповідальний за спорудження фортифікаційних споруд в околиці Галича підполковник В. Дамрош був повідомлений про перехід кордону відділами Червоної армії і отримав наказ відступити за кордон. Він розпустив цивільних робітників, і о 24 год. батальйон

¹⁰ Szafranska Z. *Moje frontowe drogi // Pamięć wspólnej walki : książka poświęcona bohaterkiej walce narodów Związku Radzieckiego i Polski w czasie II wojny światowej / Grot L., Lobarev G.* Warszawa : Wyd-wo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1989. S. 2122.

Станіслав Чернік. Польський письменник і поет, учасник вересневої кампанії 1939 р., автор спогадів про Галич

підполковника В. Дамроша відмарширував у напрямку Станіслава¹¹.

Польський письменник, поет та фольклорист Станіслав Чернік (1899–1969), який був мобілізований і служив у 4-му саперному полку (осідок – м. Перемишль), згадує, яким був той день у Галичі, коли було отримано повідомлення про вторгнення Червоної армії на територію Польщі (17 вересня), і подальшу втечу з міста: «[...] Два дні ми чекали новин від нашого полку (полку саперів – А. Ч.). Ми стояли у Галичі. Прибули туди вночі. Полк приховався в місті, але кожної хвили очікувався вимарш. Ніхто не знав, куди і чому. На загал говорили, що під Львів...

...Перебували в Галичі у будинку якихось черниць біля підніжжя високої замкової гори.

Навколо сади. Тихий сонячний день. Але здалека доходить гул літаків. Несподівано щось вдарилося до землі. Не тривожся, серце, то тільки дозріле яблуко.

Неділя, 17 вересня. Захоплюючий осінній день, погода прекрасна, ласкаве сонце над жовтіючими галицькими садами. Настрій недільний, святковий, підкреслений голосами дзвонів. Здавалося б, велика тиша дозволяла на мить забути про війну, про нальоти, про постій саперного полку в місті.

Вже половина дня пройшла марно. Нічого не чути про вимарш на Львів, про який говорилося вчора. Тиша. Під домом плебанії справжня селянка. У саду, оточений квітами, дримає на лежку сивий полковник.

¹¹ Dalecki R. Organizacja i Działania na Przyczółku Rumuńskim we wrześniu 1939 roku // Studia historyczne. Kraków : PWN, 1978. T. 21. Zesz. 2. S. 120.

Погляд біжить до близької замкової гори. Маю бажання прорватися через колючі хаші і стати над руїнами. Випереджує мене український хлопчик, пастух. Видно його крихітний силует на фоні руїн. Він співає. Селянська пастуша пісенька чи пісня про героїзм? Руські звуки відбиваються від вікон католицької парафії біля підніжжя гори.

Раптом я розумів собі несамоовитість тієї тиші, яку не відчував впродовж довгих сімнадцяти днів. Одразу гине спокій. Мені здається, що в тишину святкового полудня вторгається дивний пронизливий тон. Щось трапалося. Це, напевно, щось незвичайне.

Ніби на підтвердження цих підозр до саду перед плебанією заходить ксьондз і нервовим шепотом щось говорить старому полковнику. Офіцер зривається і, переляканий, зникає в глибині подвір'я. За хвилину дзвонить телефон, потім вибігає ад'ютант, біжить до міста.

Приходив підхорунжий Забудович. Ділюся з ним підозрами. Варто би знати, що то значить. Підхорунжий — зух, спритний, хоче завжди бути в справі подій і уміє довідатися, звідки віє вітер. Для нього люба справа — закрутитися, отримати новину.

Не минуло і пів години, підхорунжий повернувся з новиною:

— Кінець!

— Що трапалося?

— Надзвичайне повідомлення. Інформують про це всі радіостанції світу. Радянські війська перейшли кордон на всій довжині Дністра до Даугави і швидко посуваються в глибину Польщі. Радянський уряд оголосив декларацію, в якій говорить, що виступає на захист братньої України і Білорусі, а також польського населення від знищення війни.

Підхорунжий побіг за подальшими новинами.

На даний час не переоцінюю тої новини. Стільки вже було різних і надзвичайних вісток в останньому тижні, а скільки не справдилося, що можна було останню сприймати як неправдиву. Зрештою, внутрішні деталі, принаймні в нашому стосунку, нічим не підтверджували надзвичайної новини. В подальшому тривала повна тиша. Можна було справді задуматися, чому жоден літак не показався на обрії. Напевно, не через недільний відпочинок. Офіцерів було викликано на нараду, але це було звичайним явищем. Запанували цілковитий безрух, апатія, мовчання. Вояки не хотіли виявляти думок, рухали раменами, снували в безнадійних сумнівах, понуро лежали в кутах кімнат.

Цей безрух тривав до ночі. Не мали ані підтвердження, ані заперечення інформації.

Поручник повернувся з наради. Таємничий, мовчазний, унікав наших поглядів, показував спокій. Вчасно наказав відбій. Сам для прикладу (що мало значити, що нічого не сталося) докладно роздягнувся. Підхорунжий Забудович, який квартирував у тій самій кімнаті, глянув на нього іронічним поглядом. Мало воно значити: знаю, що то за комедія! Як би для підкреслення цього факту зняв тільки мундир і ліг на сінник у черевиках та штанах. Поручник перед сном викликав шофера Калину і доручив йому тримати авто готовим. Той наказ був очевидним. Підхорунжий лупнув очима.

Не знаю, чи спали годину. Збудив нас стукіт у вікно і якийсь заклик чи гасло. Був це домовлений знак втечі. Офіцери, користаючи з нічної темноти і певної кількості пасажирських і вантажних авт, постановили відірватися від війська і йти до кордону. Про відхід цілого полку саперів не могло бути мови. З Галича до Черемоша кілька днів доброго маршу. А тут сподівалося надходження червоних танків кожної години. Не було певності, чи автом вдасться доїхати до Кут. Так чи інакше була змова офіцерів. Вояків ошукано вдаваним спокоєм, як би нічого не сталося, а після відбою, коли б військо запало у перший твердий сон, командири кинулися до втечі.

Не відразу усвідомив собі природу речі. В першому моменті, після несподіваного пробудження вночі, бачив тільки те, що мені сказав поручник Струковський. Його голос мав застерігаюче значення:

— Збережіть місце в авті, поки воно є.

А відтягнувши мене набік, виявив таємницю:

— Кінець. Військо перестає бути військом. Хто може і хто хоче, нехай іде до кордону, може, зможе втекти. Хто хоче інакше, нехай робить те, що йому подобається. Немає вже наказів. Відходять офіцери. Рятуйся, хто може!

Не було часу задумуватися над тим фактом. Впав несподівано, як камінь на голову. Оглушив.

Ніч темна, зліпок хаосу, як болото з тонучими де-не-де зірками.

У вантажівці не було тлуму. Вояки спали, ні про що не здогадуючись. Можливо, прокинувшись, не дозволили б нікому від'їхати. Тоді, однак, не знав про змову. Наївно думав, що все відбувається пристойно.

При нашій вантажівці вагався товариш недавнього відступу, резервіст з-під Ільжі:

— Що робити? Що робити? Під Ільжею маю господарство. Найкраще прокрастися додому, до жінки і дітей. Якби дістав якісь хлопські лахи, пішов би зараз до хати. Вернутися до своїх, прийти і чекати, чекати...»¹².

Цей епізод зі спогадів фіксує весь трагізм тогочасної ситуації, коли офіцери вночі 18 вересня 1939 р., рятуючи власне життя, зраджували присягу і залишали підпорядкованих їм вояків.

Вже 18 вересня польські збройні сили згідно з наказом «відірватися від противника і відходити на південний схід, до Галича над Дністром» продовжували перебувати до міста. Відомо, що на світанку цього дня до Галича прибула 10-та бригада кавалерії під командуванням полковника Станіслава Мачека. На мості через Дністер її очікував офіцер, присланий зі Станіслава шефом штабу DOK VI (*Dowództwo Okregu Korpusu*), полковник дипломований Людвік Рудке. Він без слів вручив полковнику С. Мачеку письмовий наказ, в якому говорилося: «10 Бригада Кавалерії перейде угорський кордон на Татарському пасі під Татаровом»¹³.

Цього ж дня о 14 год. до Галича прибула 24-а польська дивізія, яка йшла в тилівій сторожі; о 15 год. вона перейшла міст через Дністер, а о 17 год. в Галичі зупинилися 1-й, 2-й та 4-й батальйони танків. Ймовірно, що ситуація в місті станом на вечір 18 вересня характеризувалася хаотичним відступом польської армії, панічними настроями серед населення та цілковитим безвладдям. Вищезгаданий І. Дрогомирецький писав: «...Заходить до мене мій сусід Іван. “Вставай, — каже, — підемо до міста подивитися, що діється в Галичі”. І пішли. Приходимо до моста, але через міст перейти неможливо — так забитий польським військом. Ми перевезлися човном і входимо до міста. Червоної армії ще нема, ціле місто забите військом.

На головній вулиці чотири жидки наділи на рукави червоні опаски і роззброюють польських лицарів. Лицарі пригноблені, в розпуці кидають

¹² Czernik S. Peregrynacje : ze wspomnień i opowieści wojennych. Łódź : Wyd-wo Łódzkie, 1970. S. 3742.

¹³ Gašiorowski T. «Czarna» Brygada. Malopolska w II wojnie światowej [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://malopolskawiiwojnie.pl/index.php?title=10_Brygada

зброю. Коло церкви Святого Різдва гори зброї. Очам своїм не вірю, що такі горді лицарі віддають жидкам зброю без ніякого спротиву. Йду далі і бачу, що і наші хлопці роззброюють польських героїв. Іван Корчинський і Гринів наділи червоні опаски і наказують польським лицарям кидати зброю.

“І ви, — кажу, — роззброюєте Польську армію?”. “Пильнували вони мене двадцять років, я їх попильную кілька годин”, — каже Гринів. Підходжу далі і бачу, як наш селянин забирає коня в польського офіцера. Офіцер у розпуці покірно віддає поводи селянинові і звертається до нього: “Господажу! Оленька єй на імє, волайце йов Оленька! (Господарю! Оленька її на ім’я, кличте її Оленька! — А. Ч.)”. “Мені не в голові, Оленка чи Маринка, аби тягнула плуг, — каже селянин. — Заберемо свою землю і будемо господарити самі на своїй землі. Вже досить напанувалися на нашій землі”. Та не довелося нашому селянинові бути господарем на своїй землі.

Підходжу далі і бачу гурток знайомих галичан, стоять мовчки сумні і дивляться, що діється кругом. Я привітався і не знаю, з чого почати розмову. По якомусь часі питаю: “Що думаєте робити, панове: лишатися чи йти на Захід?”. На те Водославський: “Куди на Захід? Що будемо робити на Заході? Якось живуть тридцять два мільйони наших людей, то і ми будемо якось жити, будемо терпіти вже всі разом. А може, воно аж так зле не є, як пишуть в газетах, може, воно щось зміниться, так вічно не буде”. Отак надивилися, як розпадалося польське лицарство, без найменшого спротиву Польська армія здавала зброю [...]»¹⁴.

Прихід Червоної армії (19 вересня)

Завдання оволодіти Галичем було покладене на 12-ту армію, яка вела наступ з півдня. 23-тя танкова бригада, захопивши в обід Станиславів, увечері 18 вересня досягла Галича. Цього ж вечора з боку Підгайців до околиць Галича підійшла 5-та танкова бригада. Вже 19 вересня частини 25-го танкового корпусу зайняли Галич (ще 18 вересня його передові відділи досягли передмістя Галича), захопивши збереженим міст через Дністер. Також тут перебували частини 26-го танкового корпусу. Ці частини в районі Галича вели

¹⁴ Дрогомирецький І. Назв. праця. С. 19.

бої із залишками 26-ї та 28-ї польських дивізій і захопили в полон до 20 тис. поляків¹⁵.

Вдосвіта 19 вересня (за іншими даними, увечері 18 вересня) відділи 5-го батальйону несподіваною атакою здобули Галич і захопили переправи через р. Дністер, приготовлені до висадження в повітря польськими відділами. В Галичі взято в полон близько 500 офіцерів і 2000 солдатів, які складали мінно-понтонний відділ військового періоду з 6 гарматами, а також 5-ту гарматну протиповітряну батарею. Окрім того, в західній частині Галича роззброєно майже весь збірний полк, який складався з різних дрібних підвідділів. Того самого дня в місті взято в полон 54 кадрових офіцерів польської летунської школи, які намагалися автами виїхати до Румунії.

Корпус, як писав його командир генерал Червоної армії (далі – ЧА) Іван Яркін, запобіг у Галичі повстанню, підготовленому згуртованими там офіцерами та жандармами (близько 300 осіб), які до 18:00 були роззброєні солдатами корпусу за підтримки броньовиків і танків¹⁶. Також, згадується, що в Галичі взято в полон усіх, хто належав до компанії протитанкового мінування: два відділи обслуги летовищ, бюро військової цензури №56, експозитуру №5, урядників. На залізничній станції здобуто 70 тонн бензину¹⁷.

Учасник тих подій Вацлав Шемьот – польський військовик, а згодом в'язень радянських концентраційних таборів – згадував: «...Восени, 18 вересня 1939 р., потрапив до більшовицької неволі разом з цілим дивізіоном протилетунської артилерії, командиром якої був пан кпт. Божовський. Потрапили до неволі під містечком Галич, Станиславівське воєводство. Були вивезені, як військовополонені, до СРСР...»¹⁸.

¹⁵ Мельтюхов М. Указ. соч. С. 325.

¹⁶ Magnuski J., Kołomijec M. Czerwony Blitzkrieg. Wrzesień 1939: Sowietkie Wojska Pancerne w Polsce. Warszawa: Wyd-wo Pelta, 1994. S. 87.

¹⁷ Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów 17 września 1939. Warszawa: Bellona, 1994. T. 2 (Działania wojsk frontu ukraińskiego). S. 305307.

¹⁸ «Chronicles of Terror». Base of the testimonies of the Witold Pilecki [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.zapisyterroru.pl/dlibra/publication/7301/edition/7263/content?navq=aHR0cDovL3d3d3dy56YXBpc3I0ZXJyb3J1LnBsl2RsaWJyYS9yZXN1bHRzP2FjdGlvbj1BZHZhbmNlZFNlYXJjaEFjdGlvbiZ0eXBIPS0zJnNlYXJjaF9hdHRpZDE9Njlmc2VhcmNoX3ZhbHVIMT1UaGUIMjBHdWxhZyUyMEFyY2hpcGVsYWdvJTlwJUUYJTgwJTkzJTlwS29taSUyMFlkHVlbGijJnA9OA&navref=NWx2OzVrdCA1bTg7NWw2IDVscDs1a24gNW10OzVsciA1bXl7NWxw>

Нааявні журнали бойових дій частин ЧА, які дають епізодичні дані щодо їхнього вступу в місто. Штаб 16-ї кавалерійської дивізії 5-го кавалерійського корпусу звітував: «19 вересня. ...Мала швидкість руху через перехрещування колон 16 та 9 кавалерійських дивізій при вході в м. Галич з частинами 26 тбр в районі мосту на р. Лімниця (частини йшли з боку Сокола та Блюдників – А. Ч.). 20.09.1939. Бойових дій не велось, перебували на відпочинку в м. Галич...»; подібно звітував й штаб 53-го кавалерійського полку: «...19.09. 53 кп 19.00 год. оволодів м. Галич, зайняв Залукву, де розташувався біваком і виставив сторожу охорону...». Також «...146 кавалерійський полк до 19.00 год. оволодів м. Галич і зупинився в с. Сокіл на відпочинок...». Таким чином, кожна частина ЧА інформувала командування, що вона «оволоділа» Галичем.

Цікаво, що у виписці з журналу бойових дій 39-го танкового полку 16-ї кавдивізії 4-го кавкорпусу говориться про поодинокі перестрілки через два дні після захоплення міста – 21 вересня 1939 р.: «...20.09. ...виступив у напрямку на м. Галич. Зупинився в колоні коло станції Галич і о 2.00 год. 21 вересня 1939 р. вислав у розвідку бронемашину БА-20, яка була обстріляна гвинтівково-кулеметним вогнем з околиць Галича...»¹⁹.

Нааявні джерельні матеріали, які засвідчують, що принаймні троє польських військовиків загинули в сутичках з ЧА. Проте є неточності з датами їхньої загибелі. Згідно з даними, у Галичі загинули:

1. Буржа ..., стрілець 8-го полку піхоти Легіонів. Вбитий у бою 17 вересня 1939 р., захищаючи переправу через Дністер у Галичі;
2. Бира Станіслав. Вбитий у бою, захищаючи переправу через Дністер в Галичі;
3. Сандер ..., підфіцер, загинув у бою, вбитий у бою 18 вересня 1939 р., захищаючи переправу через Дністер в Галичі. Похований в Галичі²⁰.

Цікавими є описи цих подій, які збереглися у пам'яті очевидців як з польської, так і з української громади. Незважаючи на певні розбіжності, вони подібні у візуальному сприйнятті ЧА. Зокрема, евакуйований Єжи

¹⁹ Журнал боевых действий штаба 16 кавалерийской дивизии 5-го кавкорпуса. [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://wbh.wp.mil.pl/c/scans/WKA_VIII_800/VIII_800_7_/VIII_800_7_81.pdf

²⁰ The soviet invasion of Poland during World War Two. Fallen Soldiers 1 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://felsztyn.tripod.com/id20.html>

Мишковський писав: «...На ринок в Галич вїхали радянські танки, а на них воїни в незнаних у нас гелмофонах, з карабінами, націленими в натовп, який їх оточував. Натовп в основному складався з жидів і українців, з червоними опасками на лівому рамені, які піднімали кулаки вгору і кричали: “Віват! Нехай живе!” і т. п. викрики українською та жидівською мовою.

Було це жахливе видовище, яке назавжди залишилося в моїй пам’яті. Після цього почалися самосуди, вистачало, щоб хтось вказав советам іншу людину зі словами “ето урядник, ето кровопійца” і т. п., а молодець витягав наган і стріляв у невинного поляка.

Знаю, що на терені Галича та околиць загинуло кілька поліціантів, коморник, скарбові службовці і інші, які через виконувані ними обов’язки не були люблені серед своїх “клієнтів”...»²¹.

Про поневіряння втікачів згадувала Зофія Зелінська, дочка Едварда Торосевича (?–1939), офіцера запасу, учасника боїв за Львів 1919 р. та битви під Варшавою 1920 р., розстріляного без суду патрулем ЧА: «...Одразу після похорону мого батька в Галичі моя мати була шокована і хотіла покінчити життя самогубством. Потім вона сказала мені і моїй сестрі, що кожного разу, коли вона намагалася зістрибнути з мосту, якась невидима рука відтягувала її. До кінця свого життя вона повторювала, що це був ангел. Кілька днів ми таборували в Галичі на залізничній станції. Мама намагалася заробити квиток до Львова, перевозячи багаж мандрівників. Потім нас врятувала від голоду літня єврейка, яка, побачивши двох маленьких дівчаток, несла нам козяче молоко. Врешті-решт мама збрала кошти на бажаний квиток і так нам вдалося поїхати до Львова...»²².

Францисканець о. Луціан Круліковський (1919–2019) у спогадах занотував: «...Побачивши, як Червона армія затоплює всі села та міста як саранча, я вирішив відійти до Галича, до нашого фільварку-господарства (ймовірно, Святий Станіслав – А. Ч.). Через два–три дні мого перебування там приїхали українці із сусіднього села. З ранку до вечора вони грабували все, що могли: коней, вози, сільськогосподарські знаряддя, потім худобу,

²¹ Ziemia Beska [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://ziemiabeska.info/?page_id=262

²² Mańka J. 17 września, śmierć i dramaty lwowskie oczami malej Zosi [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://katolicka.bydgoszcz.pl/wydarzenia/17-wrzesnia-oczami-malej-zosi-jaroslaw-manka>

птицю, свиней тощо. Кліриків було лише двоє, один хворий священник і слуги. Коли українці пішли наприкінці дня, нам не було де спати...»²³.

Мешканець Галича Роман Чемеринський (1925–2014) згадував: «...В районі галицького залізничного двірця, на перехресті доріг в напрямку Тустань і Станиславів, Червона армія зупинила значну транспортну валку втікачів. Всіх їх було затримано. Офіцерів чекала Катинь... Впродовж цілого місяця на т. зв. “толоці” (пасовиську вздовж сучасної вулиці Степана Бандери — А. Ч.) перед будинками галичан стояли два десятки покинутих великих польських військових автобусів, якими поляки хотіли втекти у Румунію»²⁴.

Про ці події згадує й І. Дрогомирецький: «[...] Червона армія вже в Галичі. Люди натовпами йдуть подивитися на своїх визволителів. Приєднався і я до гурту. Приходимо до міста. Тут усі вулиці забиті величезними танками. Підходимо до танків, з них виглядають танкісти — якісь сумні утомлені обличчя. Питаємо їх, як їм живеться під радянською владою, але вони не хочуть з нами говорити. По хіднику ходить військовий і відганяє людей, щоб не підступали близько до танків. Але люди вперто намагаються завести з танкістами розмову.

Підходимо до одного танка і питаємо, з якої він області. “З Кам’янець-Подільської області, — оглянувся кругом і тихо сказав: — Поживете — самі побачите”. Ми не могли зрозуміти, чому таке ставлення, небажання говорити з людьми. І ось бачимо, що коло одного танка зібралася купка людей, а військовий старшина розказує, яке щасливе життя в колгоспі, як заможно люди живуть, що на заводі робітник заробляє тисячу рублів, тютюну сади собі скільки хочеш, податки ніхто не платить.

Люди радіють, що дочекалися такого щасливого життя. Адже за Польщі не було де заробити навіть на сіль, а на цукор мало хто міг собі дозволити. Податки були великі, а платити нічим, забирали останню корову за податок. А тут тисяча рублів на місяць! Як не радіти? Люди вірили і почувалися щасливими, що дочекалися радянської влади. І ось заїхала ця “армія-визволителька” до села. Дуже нещасний вигляд був у тих вояків: бідна уніформа, чоботи не чищені, без підборів, самі виснажені, наче роки воювали [...]»²⁵.

²³ Samarytańska reke podal Kościół [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.radiomaryja.pl/bez-kategorii/samarytanska-reke-podal-kosciol/>

²⁴ Спогади Романа Івановича Чемеринського, 30.06.1929 р. н. (м. Галич, вул. С. Бандери, 71). Рукопис спогадів, записаних у липні 2013 р.

²⁵ Дрогомирецький І. Назв. праця. С. 20.

Радянська історіографія підсумовує вересневі події 1939 р. і згадує перший мітинг — зустріч з ЧА, роззброєння польських сил: «...День 17 вересня 1939 року приніс нове, щасливе життя. Ще до приходу Червоної Армії міські активісти на чолі з С. М. Лесевим роззброїли польську поліцію, створили міську дружину, запровадили революційний порядок. 19 вересня відбувся мітинг, присвячений зустрічі населення міста з військами Червоної Армії. Це був перший масовий мітинг за всю історію міста Галича. Галичани з радістю висловилися за возз'єднання з Радянською Україною. Тимчасове управління (голова С. І. Пізняк) взяло на себе функції місцевої влади...»²⁶.

Підсумки

За оцінкою окремих дослідників, підготовка оборони переправ на р. Дністер групою «*Дністер*» під командуванням генерала М. Мілана-Камського за способом організації і подальших дій характеризується як «велика імпровізація».

При цьому польським збройним силам за короткий час вдалося організувати оборону плацдарму на лінії Дністра (4 переправи на Дністрі від Галича до Устечка). Проте цього не було достатньо — цю лінію обороняли всього 410 польських військовиків, які мали на озброєнні 380 карабінів, 2 кулемети і кілька гармат. До оборони переправ не були залучені регулярні частини, які відступали через місто та його околицю — а в їх складі були і бронетанкові відділи, артилерія, кавалерія.

Первинно польські військовики у Галичі перебували під епізодичними нальотами німецької авіації, а згодом залишилися наодинці з Червоною армією.

У випадку війни з німецькими частинами польське командування мало можливість використати даний рубіж для перегрупування сил або створення тимчасових перешкод для ворога на переправах. Проте у випадку війни на два фронти (додатково з Червоною армією) ці зусилля були б марними. Безперечно, що фортифікаційні роботи, виконані польськими саперами, могли б стати на короткий час оборонними позиціями і на певний час стримати просування ворога.

Переправи на Дністрі виконали основну функцію — через них пройшли відступаючі польські частини, які переїхали в Румунію, були

²⁶ Історія міст і сіл Української РСР : В 26 т. Івано-Франківська область / ред. кол. тому: О. О. Чернов (гол. редкол.), Т. В. Бернацек, І. К. Васюта, Н. М. Владико та ін. Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. С. 142.

частково збережені і згодом воювали на боці союзників у антигітлерівській коаліції.

У разі ведення воєнних дій між ЧА та Військом Польським в околицях Галича місто могло зазнати значних руйнувань та людських жертв. Ймовірно, що ці бої, зважаючи на тогочасне озброєння (яке було набагато потужнішим, ніж у період Першої світової війни), призвели б до цілковитого знищення міста.

Мав бути вчергове знищений металевий міст на Дністрі, який вже було заміновано, — тільки швидкий наступ червоноармійців і відсутність наказів польського військового командування допомогли цього уникнути. Окремою драмою польських військовиків було те, що офіцерський корпус залишив на місці підпорядкованих собі рядовиків і дезертирував до Румунії.

Місто щасливо пережило ці вересневі дні, проте вже за кілька тижнів розпочався новий шлях випробувань для його мешканців — арештів та репресій НКВС, зміни господарського укладу, нової ідеології, відомих під назвою «радянізація».

Andrii Chemerynskyi (Halych, Ukraine)

**September Days in Halych in 1939 – Forgotten Episodes.
The Beginning of Second World War and the Occupation of the
City by the Red Army**

On August 23, 1939, a non-aggression pact was signed between Germany and the USSR (the Molotov-Ribbentrop Pact). A secret protocol was attached to the agreement. According to this protocol, the Soviet and German «spheres of influence» in Northern and Eastern Europe were defined. On September 1, 1939, World War II began – the Third Reich and the Slovak Republic launched a military operation against the Republic of Poland, and on September 17, the Soviet Union intervened in the conflict. The Red Army crossed the border of the Republic of Poland and began hostilities against the Polish army.

At the local level, these events significantly affected and changed the lives of many settlements, including Halych. Until recently, this period of the city's history was practically not covered, the issue was considered only through the prism of a new stage of urban life associated with the «liberation of the original Ukrainian lands by the Soviet Union» or «reunification of Western Ukraine with the Ukrainian SSR».

Key words: *Halych, Dnister, World War II, evacuation, crossing defense, sappers, Polish Army, Red Army.*